

PRAWO KARNE WOJSKOWE OD ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI DO WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ – W KONTEKŚCIE ROZWIĄZAŃ LEGISLACYJNYCH WYBRANYCH PAŃSTW EUROPEJSKICH I ICH WPŁYWU NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ PRAWA RODZIMEGO

Wojciech Skrzypek

Streszczenie. Celem niniejszego opracowania jest rozpowszechnienie wiedzy na temat genezy i źródeł prawa karnego wojskowego u zarania niepodległości oraz odpowiedź na pytanie, doktryna którego z państw europejskich miała największy wpływ na kształtowanie się rodzimego kanonu prawa karnego wojskowego. Przedmiotowe opracowanie rozważa wojskowy wymiar sprawiedliwości armii austriackiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polską procedurę karną wojskową, wojskowy wymiar sprawiedliwości armii niemieckiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polskie materialne prawo karne wojskowe, rosyjski kodeks karny z 1903 r. oraz jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe i wreszcie wojskowy wymiar sprawiedliwości armii francuskiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe. Podejmując pracę badawczą w trakcie opracowania przedmiotowego artykułu, dokonałem analizy bibliografii prawniczych zgromadzonych w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Po wyselekcjonowaniu właściwych pozycji książkowych i zapoznaniu się z ich treścią, przystąpiłem do dogłębnej i szczegółowej analizy zgromadzonego materiału. W jej wyniku doszedłem do wniosku, iż największy wpływ na kanon materialnego prawa karnego wojskowego u zarania niepodległości miała doktryna niemiecka i rosyjska. Procedura karna kształtowała się w oparciu o wpływy prawa austriackiego i francuskiego.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest ustalenie relacji zachodzących pomiędzy rozwiązaniami ustrojowymi obowiązującymi w wybranych państwach europejskich (w szczególności państwach zaborczych) oraz ich wpływem na kształt i rozwój polskiej myśli prawniczej w ramach dziedziny prawa karnego wojskowego okresu międzywojennego. Niedobór opracowań dotyczących źródeł oraz genezy współczesnego rodzimego prawa karnego wojskowego skłonił mnie do podjęcia próby zbadania tego zagadnienia oraz przedstawienia moich spostrzeżeń.

Celem niniejszego opracowania jest rozpowszechnienie wiedzy na temat genezy i źródeł prawa karnego wojskowego u zarania niepodległości oraz odpowiedź na pytanie, doktryna którego z państw europejskich miała największy wpływ na kształtowanie się rodzimego kanonu prawa karnego wojskowego. Przedmiotowe opracowanie rozważa wojskowy wymiar sprawiedliwości armii austriackiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polską procedurę karną wojskową, wojskowy wymiar sprawiedliwości armii niemieckiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polskie materialne prawo karne wojskowe, rosyjski kodeks karny z 1903 r. oraz jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe i wreszcie wojskowy wymiar

sprawiedliwości armii francuskiej w pierwszej połowie XX wieku i jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe.

Podjmując pracę badawczą w trakcie opracowania przedmiotowego artykułu, dokonałem analizy bibliografii prawniczych zgromadzonych w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Po wyselekcjonowaniu właściwych pozycji książkowych i zapoznaniu się z ich treścią, przystąpiłem do dogłębnej i szczegółowej analizy zgromadzonego materiału. Doszedłem do wniosku, iż największy wpływ na kanon materialnego prawa karnego wojskowego u zarania niepodległości miała doktryna niemiecka i rosyjska. Procedura karna kształtowała się zaś w oparciu o wpływy prawa austriackiego i francuskiego. W najnowszej historii prawa karnego wojskowego wyodrębniamy cztery zasadnicze okresy kształtowania się tej dziedziny prawa, tj. lata 1918-1939, 1939-1945, 1945-1969 oraz okres po 1969 r.¹ Z chwilą odzyskania niepodległości w 1918 r. podjęto szereg działań zmierzających do odbudowy struktur państwowych. Proces ten wiązał się również z odbudową ustroju prawnego regulującego różne dziedziny życia społecznego, w tym m.in. prawa karnego wojskowego. Ówczesne prawo karne wojskowe znajdowało się pod przemożnymi wpływami obcymi, zwłaszcza prawa austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i francuskiego². Było to związane z faktem tworzenia w okresie I wojny światowej polskich formacji wojskowych w różnych krajach i przy różnych armiach. Każda z tych formacji z konieczności przejmowała wzory organizacyjne wojskowego wymiaru sprawiedliwości oraz zasady i rozwiązania obowiązujące w prawie karnym tej armii, przy której się tworzyła³.

U zarania niepodległości fundament polskiego prawa karnego wojskowego stanowiły: austriacka ustawa z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnym dla wspólnej siły zbrojnej oraz niemiecki kodeks karny z 1872 r., później zastąpiony przez rosyjski kodeks karny z 1903 r. Na kształt polskiego wymiaru sprawiedliwości silnie oddziaływały również wzory francuskie.

Wobec potrzeby ujednoczenia organizacji, zasad działania wojskowego wymiaru sprawiedliwości oraz przepisów prawnych w dniu 29 lipca 1919 r. Sejm uchwalił ustawę o tymczasowym sądownictwie wojskowym⁴. Działając na podstawie ustawy

¹ Przedstawiony podział wynika bezpośrednio z zasadniczych różnic charakteryzujących kształt rozwiązań legislacyjnych obowiązujących we wskazanych okresach historycznych.

² W pierwszym okresie po odzyskaniu niepodległości w armii polskiej pod względem obowiązywania prawa karnego oraz organizacji sądownictwa istniała bardzo złożona sytuacja. Funkcjonowały sądy wojskowe przejęte po zaborcach, w jednostkach przybyłych z Francji (armia generała Hallera) istniała organizacja sądownictwa według wzoru francuskiego, a w poszczególnych regionach kraju tworzyły się samorzutnie polskie sądy wojskowe (np. w listopadzie 1918 r. powstały sądy polowe w Przemyślu i we Lwowie), które stosowały różne przepisy prawa. L. Czubiński, *Wojskowe prawo karne w zarysie*, Warszawa 1981, s. 57.

³ L. Czubiński, op. cit., s. 56.

⁴ DzU z 1919 r., nr 65, poz. 389.

z dnia 29 lipca 1919 r., Rada Ministrów w dniu 10 maja 1919 r. wydała rozporządzenie, mocą którego przed sądami wojskowymi na obszarze całego kraju miała obowiązywać austriacka ustawa wojskowego postępowania karnego z dnia 5 lipca 1912 r. oraz wojskowy kodeks karny niemiecki z dnia 20 czerwca 1872 r.⁵ W ten sposób zakończony został pierwszy etap tworzenia prawa karnego wojskowego w niepodległej Polsce. Poważnym mankamentem tego nowego układu było to, że w gruncie rzeczy nie stanowił on systemu polskiego prawa, lecz był prawie w dosłownym sensie niemieckim systemem prawnym. Wprowadzenie na grunt wojska polskiego, jako obowiązującego, prawa niemieckiego od strony legislacyjnej było zabiegiem nieskomplikowanym i łatwym do zrealizowania. Ukształtowane w latach 1918-1920 wojskowe prawo karne przechodziło w późniejszym okresie ewolucję. 22 marca 1928 r. wszedł w życie pierwszy polski kodeks karny wojskowy. Tym samym przestał obowiązywać w polskich siłach zbrojnych niemiecki kodeks wojskowy z 1872 r. Następnie w 1932 r., w związku z uchwaleniem pierwszego powojennego kodeksu karnego powszechnego, wydany został nowy kodeks karny wojskowy. Kodeks ten obowiązywał do zakończenia działań zbrojnych w 1939 r., a w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie także w czasie wojny⁶.

Niezależnie od późniejszej przebudowy prawa karnego wojskowego, pewne rozwiązania systemowe oraz poszczególne instytucje zostały z powodzeniem recypowane na rodzimy grunt, znacząco wpływając na kształt prawa polskiego.

Wojskowy wymiar sprawiedliwości armii austriackiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polską procedurę karną wojskową

Zasadnicza konstrukcja organizacyjna sądów wojskowych dla armii austriackiej została ustalona przez ustawę z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnym dla wspólnej siły zbrojnej.

Przywołana ustawa ustanawiała w czasie pokoju następujące sądy:

- a) w wojsku wspólnym:
 - 1) sądy brygady,
 - 2) sądy dywizji⁷;

⁵ DzU z 1920 r., nr 59, poz. 368.

⁶ L. Czubiński, op. cit., s. 57-58.

⁷ „W myśl § 21 austriackiej ustawy z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnym dla wspólnej siły zbrojnej – do sądów dywizji należało:

- 1) postępowanie i orzekanie w sprawach o wszystkie zbrodnie i występki (wykroczenia), które ze względu na grożącą karę lub osobę sprawcy są wyłączone z zakresu działania sądów brygady.
- 2) postępowanie i orzekanie co do odwołań przeciw wyrokom sądom brygady...”. Cyt. za ibidem, s. 16.

- b) w marynarce wojennej:
 - 1) sądy korpusu marynarzy,
 - 2) sądy admirałskie;

c) wspólny dla obu:

- 1) najwyższy trybunał wojskowy.

Organizację sądów opisywał rozdział III tej ustawy, regulujący zarazem prawa poszczególnych dowódców w zakresie ścigania karnego i to w sposób zupełnie podobny jak niemiecka ustawa wojskowego postępowania karnego z dnia 1 grudnia 1898 r. Organizacja sądów w armii austriackiej nie była zasadniczo związana z właściwością miejscową. Sądownictwo karne sprawowali tam wyznaczeni przez ustawę dowódcy (komendanci) i sądy orzekające⁸.

Dowódcy ci określani byli mianem komendantów i jak wynika z treści § 23 omawianej ustawy z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnem dla wspólnej siły zbrojnej, przyznane im zostało prawo ścigania karnego⁹.

Omawiana ustawa, podobnie jak ustawa niemiecka, komendantom, którym przysługiwało prawo ścigania karnego, podporządkowała odpowiednio przygotowany personel. Komendantom wymienionym w § 27, tj. komendantowi brygady i komendantowi korpusu marynarzy – oficerów sądu. Komendantom wymienionym w § 28, tj. komendantowi dywizji wojsk, komendantowi terytorialnemu wojskowemu, najwyższemu komenderującemu marynarki wojennej i komendantowi marynarki – prokuratorów wojskowych przy właściwych komendantach, podlegających im pod względem wojskowym¹⁰.

Postanowienia ustawy wskazują, iż w całym postępowaniu badawczym zasadniczo o wszystkim decydował komendant, któremu przysługiwało prawo ścigania karnego, a prokurator występował tylko w jego imieniu. Stąd też organizacyjnie w armii austriackiej nie było przewidzianych urzędów prokuratorskich. Interesy właściwego komendanta i jego prokuratora stanowiły jedność. Prokurator był tylko

⁸ Ibidem, s. 16.

⁹ „Właściwość poszczególnych sądów brygad i dywizji zależała od właściwości komendantów wojskowych, którym przysługiwało prawo zarządzenia ścigania karnego, i którzy pod względem karnym mieli się odnosić do tych sądów”. Cyt. za Ibidem, s. 16.

¹⁰ „§ 27. austriackiej ustawy z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnem dla wspólnej siły zbrojnej – zarządzenie ścigania karnego z powodu czynów karygodnych przekazane do rozstrzygnięcia sądom brygady należy do:

A. w wojsku wspólnem: do komendanta brygady,

B. w marynarce wojennej: do komendanta korpusu marynarzy. § 28 austriackiej ustawy z dnia 5 lipca 1912 r. o postępowaniu karnem dla wspólnej siły zbrojnej – zarządzenie ścigania karnego z powodu czynów karygodnych, przekazanych sądom dywizji do rozstrzygnięcia w pierwszej instancji, należy:

A. w wojsku wspólnem: do komendanta dywizji wojsk, do komendanta terytorialnego wojskowego,

B. w marynarce: do najwyższego komenderującego marynarki wojennej w siedzibie sądu admirałskiego, do komendanta marynarki”. Cyt. za Ibidem, s. 17.

referentem swojego komendanta. Ustawa szła tak daleko, że nie przewidywała konfliktu pomiędzy prokuratorem a jego właściwym komendantem (co jednak przewidywała niemiecka procedura wojskowa). Właściwy komendant reprezentował interes wojskowy i wykonywał obowiązek nałożony nań przez ustawę, a prokurator był tylko jego fachowym doradcą prawnym¹¹.

W dniu 29 lipca 1919 r. Sejm Ustawodawczy uchwalił ustawę o tymczasowym sądownictwie wojskowym¹², która dawała podstawy do utworzenia jednolitego sądownictwa wojskowego¹³. Na jej podstawie Rada Ministrów wydała w dniu 10 maja 1920 r. rozporządzenie o wprowadzeniu w życie na obszarze Rzeczypospolitej (austriackiej)¹⁴ ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z dnia 5 lipca 1912 r.¹⁵

Rozporządzenie z dnia 10 maja 1920 r. wprowadziło polskie zmiany do austriackiej organizacji sądownictwa, przekształcając jego istotne elementy. Określono właściwość miejscową poszczególnych sądów (związano organizację z terenem). Ustanowiono instytucję „właściwego dowódcy”, z którym prokurator wojskowy mógł popaść w konflikt. Dopuszczono formalną możliwość rozbieżności zapatrywań między właściwym dowódcą a prokuratorem wojskowym. Zmieniono rolę prokuratora, nadając mu statut odrębnego organu o charakterze urzędniczym¹⁶.

Z punktu oceny praktyki stosowania austriackiej ustawy wojskowego postępowania karnego na gruncie polskim należy wskazać, iż nie zapewniała ona w należyтым stopniu realizacji postulatu szybkości postępowania. Od wniesienia doniesienia o popełnieniu przestępstwa do rozprawy głównej i prawomocnego załatwienia

¹¹ Ibidem, s. 18.

¹² DzU z 1919 r., Nr 65, poz. 389.

¹³ „Wyprzedzając prace Sejmu Ustawodawczego, w dniu 19 stycznia 1919 r. Wódz Naczelny wydał dekret o nazwie ustawy o tymczasowej organizacji sądowej Wojska Polskiego i na jej podstawie wydał w dniu 19 lutego 1919 r. dekret, na mocy którego Minister Spraw Wojskowych rozciągnął moc obowiązującą austriackiej ustawy postępowania karnego z 1912 r. na okręgi generalne – krakowski i lubelski, a niemieckiej ustawy o sądownictwie wojskowym z 1889 r. na okręgi – warszawski, łódzki i kielecki. Ze względu na niewłaściwy sposób ogłoszenia tego aktu normatywnego, w dniu 30 czerwca 1919 r. Sejm Ustawodawczy uchylił dekret – ustawę Naczelnego Wodza”. Cyt. za M. Czyżak: *Odrębności polskiego prawa karnego wojskowego wobec prawa karnego powszechnego*, rozprawa doktorska, KUL Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Lublin 2002, s. 36.

¹⁴ Recepja austriackiej ustawy wojskowego postępowania karnego nadała na długie lata kształt polskiemu procesowi karnemu wojskowemu. Wprowadziła ona bowiem do systemu polskiej procedury karnej instytucję zwierzchnika sądowo-karnego. Jego istotę stanowiła przewaga czynnika dowódczo-administracyjnego nad jurysdykcyjnym. Sąd stanowił swoisty element władzy dyscyplinarnej przełożonego wojskowego, od którego woli zależało nie tylko wszczęcie postępowania, lecz także sposób jego ukończenia. Instytucja ta przetrwała w polskim ustawodawstwie karnym aż do zakończenia II wojny światowej. S. Przyjemski. *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999, s. 17.

¹⁵ DzU z 1920 r., Nr 59, poz. 368.

¹⁶ L. Sanicki, op. cit., s. 18-19.

sprawy upływał dość długi czas. Austriacki ustawodawca, będąc przeświadczony o tym, iż śledztwo prowadzone według zasad określonych w ustawie wojskowego postępowania karnego będzie bardzo uproszczone i szybkie, a dochodzenie będzie prowadzone bliżej miejsca czynu, nie dostrzegł, iż praktyka stosowania prowadziła do częstego dublowania pracy wojskowych organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, co w konsekwencji przyniosło skutek odwrotny od zamierzonego i było przyczyną wydłużenia okresu trwania postępowania¹⁷.

Wojskowy wymiar sprawiedliwości armii niemieckiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polskie materialne prawo karne wojskowe

Zasadnicza konstrukcja niemieckiego sądownictwa wojskowego w omawianym okresie została ustalona przez ustawę z dnia 1 grudnia 1898 r. o wojskowym postępowaniu karnym. W Niemczech sądy wojskowe nie miały wspólnego toku instancji z sądownictwem powszechnym. Przepisy prawa materialnego w pewnych wypadkach odnosiły się do osób cywilnych i osoby te w tych wypadkach podlegały kompetencji sądownictwa wojskowego. Żołnierze za przestępstwa pospolite odpowiadali przed sądami wojskowymi. Wojskowe sądownictwo karne sprawowali tzw. zwierzchnicy sądowi (*Gerichtsherren*) i sądy orzekające. W pojęciu ustawy zwierzchnikiem sądowym był dowódca, któremu przysługiwało sprawowanie niższego lub wyższego sądownictwa. Jako pomocników w zakresie sądownictwa zwierzchnicy sądowi w niższym sądownictwie posiadali oficerów sądowych, w sądownictwie wyższym sędziowskich urzędników sądownictwa wojskowego (radców i nadradców)¹⁸.

Zwierzchnikami sądowymi w zakresie sądownictwa niższego w armii byli: dowódca pułku, detaszowanego baonu¹⁹, dowódca okręgu obrony krajowej, komendant miasta Berlin, komendant małej twierdzy; w marynarce: dowódca dyonu marynarki lub doków, dowódca detaszowanego baonu lub oddziału. Zwierzchnikami w sądownictwie wyższym w armii byli: dowodzący generał²⁰, dowódca dywizji, gubernator Berlina, gubernator lub komendant wielkiej twierdzy, gubernator lub komendant lub

¹⁷ Ibidem, s. 21.

¹⁸ „Oficer sądowy, względnie urzędnik sądownictwa, podpisywał obok zwierzchnika sądowego jego orzeczenia i nakazy. Jeżeli je uznawał za niezgodne z ustawą, powinien był zwrócić na ten fakt uwagę zwierzchnika sądowego, a jeśli przedstawienie było bezskuteczne, musiał dostosować się do wskazówek zwierzchnika, który już sam wówczas ponosił odpowiedzialność. Różnica zdań musiała być uwidoczniła w akcie”. Cyt. za *Ibidem*, s. 12.

¹⁹ Zgodnie z definicją zawartą na stronie www.sjp.pl, detaszować to znaczy odłączyć, oddzielić, odkomenderować do jakiejś jednostki wojskowej. W tym przypadku prawdopodobnie chodzi o dowódcę samodzielnego baonu.

²⁰ Odpowiednik polskiego dowódcy korpusu.

inny dowódca miejscowości lub okręgu, w którym ogłoszono stan wojenny; w marynarce admirał oraz szef krajowej stacji marynarki. Sądownictwu niższemu podlegały tylko osoby nieposiadające stopnia oficerskiego. Przedmiotowo obejmowało ono występki wojskowe zagrożone karą aresztu (zatem do czterech, względnie sześciu tygodni) i wykroczenia, z tym jednak że sprawy, w których należało oczekiwać kary na czci, należały do właściwości sądownictwa wyższego. Nadto sądownictwu niższemu podlegały inne występki wojskowe i pospolite wyraźnie w ustawie wymienione. Sądownictwo niższe sprawowały w czasie pokoju sądy pułkowe, w polu: niższe sądy polowe, na pokładzie niższe sądy morskie²¹.

Sądownictwo wyższe w czasie pokoju sprawowały sądy wojenne, w czasie wojny polowe sądy wojenne, na pokładzie morskie sądy wojenne. Sądy te ponadto sprawowały funkcję sądów apelacyjnych od wyroków sądownictwa niższego. Nadto istniały wyższe sądy wojenne jako instancje apelacyjne dla rozpatrywania odwołań od wyroków sądów wojennych orzekających w pierwszej instancji oraz Sąd Rzeszy, jako instancja rewizyjna. Dopiero przy Sądzie Rzeszy istniała wojskowa prokuratura, która zresztą pod pewnymi względami podlegała Prezydentowi Wojskowego Sądu Rzeszy. Na skutek doniesienia, względnie z własnej inicjatywy, przełożony wojskowy winien był ustalić stan faktyczny i zebrać wszelkie dowody. Zwierzchnik sądowy niższego sądownictwa, otrzymawszy doniesienie, powierzał prowadzenie śledztwa oficerowi sądowemu, a zwierzchnik wyższego sądownictwa – radcy sądu wojennego. Jeżeli prowadzący śledztwo uznał śledztwo za zakończone, zdawał ustny i pisemny raport zwierzchnikowi sądowemu, przedkładając mu akta. Zwierzchnik mógł zarządzić uzupełnienie śledztwa, umorzyć je lub też: ukarać oskarżonego dyscyplinarnie, wydać osąd karny, tj. karę aresztu do 14 dni, albo grzywnę, wydać rozkaz oskarżenia. Akt oskarżenia przygotowywał oficer sądowy lub radca sądu. Oni też go podpisywali i popierali na rozprawie²².

Na obszarze ziem polskich pod zaborami, do wybuchu I wojny światowej i w początkowym okresie jej trwania, obowiązywały trzy kodeksy karne państw zaborczych. W zaborze niemieckim był to kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. obowiązujący od dnia 1 stycznia 1872 r.²³

Wychodząc naprzeciw potrzebie ujednoczenia ustawodawstwa wojskowego, naczelny wódz dekretem o sądownictwie wojskowym z dnia 5 grudnia 1918 r.²⁴ zarządził likwidację funkcjonujących dotychczas sądów wojskowych, ustanowił pięć sądów przy dowództwach okręgów wojskowych²⁵ oraz jako tymczasowo obowiązujące uznał przepisy prawa karnego niemieckiego. W dniu 29 lipca 1919 r. Sejm uchwalił nową ustawę

²¹ Oddziały wychodzące w pole zmieniały tylko nazwy swych sądów.

²² L. Sanicki, op. cit., s. 12-14.

²³ S. Borzdyński, *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” z 1980 r., nr 1, s. 35.

²⁴ Dz. Rozk. Wojsk. z 1918 r., nr 10, poz. 234.

²⁵ W Warszawie, Łodzi, Kielcach, Lublinie, Krakowie.

o tymczasowym sądownictwie wojskowym²⁶, a Rada Ministrów, działając z upoważnienia tejże ustawy, wydała 10 maja 1920 r. wspomniane już rozporządzenie²⁷, które dokonało recepcji nieco zmodyfikowanego niemieckiego kodeksu karnego z 1872 r.²⁸. Część ogólna tego kodeksu, *Postanowienia wstępne* oraz *O karaniu w ogólności* nie zawierała rozwiniętego systemu norm o charakterze ogólnym. Obejmowała jedynie te instytucje prawa karnego, które były charakterystyczne dla ustawodawstwa wojskowego. Uzupełnienie przepisów stosowanych wobec przestępstw wojskowych miały stanowić przepisy ogólne ustaw dzielnicowych, tzn. niemieckiego kodeksu karnego z 1871 r., ustawy karnej austriackiej z 1855 r. oraz kodeksu karnego rosyjskiego z 1903 r. Do przestępstw pospolitych dokonanych przez sprawców o statusie osób wojskowych stosowano przepisy poszczególnych ustaw dzielnicowych, a w przypadku dokonania przestępstwa na morzu – pruskie przepisy prawnokarne²⁹.

Rosyjski kodeks karny z 1903 r. oraz jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe

Jak już wspomniano, na obszarze ziem polskich pod zaborami do wybuchu I wojny światowej i w początkowym okresie jej trwania obowiązywały trzy kodeksy państw zaborczych. W zaborze rosyjskim obowiązywał kodeks kar głównych i poprawczych w redakcji z 1885 r. oraz ustawa o karach wymierzanych przez sędziów pokoju z 1864 r. wprowadzona w Królestwie Polskim na mocy ukazu z dnia 19 lutego 1875 r., a obowiązująca od dnia 15 lipca 1876 r.³⁰

Po wybuchu I wojny światowej i zajęciu przez Niemców Warszawy, władze okupacyjne, wychodząc z błędnego założenia o obowiązywaniu na terenie zaboru rosyjskiego kodeksu karnego ogłoszonego dnia 22 marca 1903 r., czyniąc zadość międzynarodowym konwencjom zakazującym zmian lokalnych ustawodawstw w okresie wojny, utrzymały w obowiązywaniu, a faktycznie, w drodze rozporządzenia z dnia 21 marca 1916 r. wydanego przez naczelnego wodza na Wschodzie feldmarszałka Hindenburga, wprowadziły w życie rosyjski kodeks karny z 1903 r.³¹

Po odzyskaniu niepodległości na obszarze byłego zaboru niemieckiego i austriackiego utrzymano w mocy dotychczasowe ustawodawstwo, wprowadzając

²⁶ DzU z 1919 r., nr 65, poz. 389.

²⁷ DzU z 1920 r., nr 59, poz. 368.

²⁸ „Poważnym mankamentem tego nowego układu było to, że w gruncie rzeczy nie stanowił on systemu polskiego prawa. Wprowadzenie na grunt wojska polskiego, jako obowiązującego prawa niemieckiego, od strony legislacyjnej było zabiegiem nieskomplikowanym i łatwym do zrealizowania”. Cyt. za L. Czubiński, op. cit., s. 58.

²⁹ M. Czyżak, op. cit., s. 34.

³⁰ S. Borzdyński, *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” z 1980 r. nr 1, s. 35.

³¹ Ibidem, s. 35-36.

tylko nieznaczne zmiany, początkowo na mocy rozporządzeń władz miejscowych, a później Ministerstwa Sprawiedliwości. Początek tych zmian dał dekret z dnia 2 stycznia 1919 r. o przywróceniu mocy obowiązującej części czwartej kodeksu karnego z 1903 r.³², na mocy którego przywrócono obowiązywanie części IV kodeksu z 1903 r. dotyczącej zdrady stanu. Część ta została wprowadzona z tą modyfikacją, że wyrazy „Rosja”, „rosyjski” należało zastąpić wyrazami „Polska”, „polski”. Równocześnie dekret ten przywrócił wszystkie inne przepisy odnoszące się do zdrady stanu, które zostały uchylone przez przepisy przechodnie.

Dekret z dnia 11 stycznia 1919 r. o przywróceniu mocy obowiązującej art. 99-102 kodeksu karnego z 1903 r.³³ z części III uchylonej przez przepisy przechodnie przywrócił artykuły odnoszące się do zdrady głównej i nadał im nowe brzmienie. Dekret ten uchylał karę śmierci, jednak zawierał klauzulę generalną, która głosiła, że „może być jednak wymierzona w powyższych przypadkach kara śmierci, jeżeli kary tej wymagać będą wyjątkowe warunki danego wypadku”. Duże znaczenie miała ustawa z dnia 21 lipca 1919 r. w przedmiocie niektórych zmian w kodeksie karnym i ustawie postępowania karnego oraz w przedmiocie tekstu kodeksu karnego³⁴. Zatwierdziła ona zmiany i poprawki do kodeksu wniesione przez wcześniejsze dekrety oraz uchylila dekret z dnia 8 lutego 1919 r.³⁵, który upoważniał ministra sprawiedliwości do wydania w języku polskim tekstu autentycznego kodeksu z 1903 r. na podstawie przekładu tegoż tekstu z uwzględnieniem odnoszących się do niego nowel polskich, stojąc na stanowisku, że nadanie przekładowi na język polski kodeksu rosyjskiego z 1903 r. cech autentyczności należy do legislatury. Następne zmiany w kodeksie wprowadziła ustawa z dnia 5 sierpnia 1922 r.³⁶ o zmianie niektórych postanowień ustaw karnych, obowiązujących w byłej dzielnicy rosyjskiej, która podwyższyła 100-krotnie kwotę, od której zależny był byt przestępstwa, 50-krotnie wysokość kaucji kasacyjnej oraz 200-krotnie wysokość grzywien i kar pieniężnych. W 1926 r. rozporządzeniem z mocą ustawy prezydenta RP z dnia 17 września 1926 r. o zmianie przepisu art. 54 kodeksu karnego z 1903 r.³⁷ dokonano zmiany treści art. 54 kodeksu³⁸. Jednej z ostatnich zmian kodeksu z 1903 r. dokonano w 1928 r. rozporządzeniem z mocą ustawy prezydenta RP z dnia 24 lutego 1928 r. o zmianie

³² DzU z 1919 r., nr 1, poz. 81.

³³ DzU z 1919 r., nr 7, poz. 107.

³⁴ DzU z 1919 r., nr 63, poz. 375.

³⁵ DzU z 1919 r., nr 17, poz. 220.

³⁶ DzU z 1922 r., nr 66, poz. 597.

³⁷ DzU z 1926 r., nr 97, poz. 566.

³⁸ Artykuł ten w wersji pierwotnej przewidywał możliwość całkowitego lub częściowego zaliczenia uprzedniego aresztowania na poczet kary, wymierzonej skazanemu na więzienie zastępujące dom poprawy, więzienie zwykłe lub areszt. W nowej redakcji art. 54 wprowadzono możliwość całkowitego lub częściowego zaliczenia uprzedniego aresztowania na poczet wszelkich kar pozbawienia wolności oraz kary grzywny.

niektórych przepisów kodeksu karnego z 1903 r. i przepisów o postępowaniu karnym w okręgach sądów apelacyjnych: w Warszawie, Lublinie i Wilnie³⁹, dokonano m.in. usunięcia art. 25, 26 i 27⁴⁰, zmieniono art. 28 i 30⁴¹. W 1928 r. rozporządzeniem z mocą ustawy prezydenta RP z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciw Państwu⁴² wprowadzono również nowe przepisy karne dotyczące szpiegostwa, ujednociając zasady odpowiedzialności w całym kraju, a w 1930 r. rozporządzeniem z mocą ustawy prezydenta RP z dnia 12 listopada 1930 r. o karach dla ochrony wyborów⁴³, przepisy karne o ochronie wyborów, uchylające wszystkie dotychczasowe przepisy w tej dziedzinie. Kodeks karny z 1903 r. utracił moc obowiązującą z dniem 1 sierpnia 1932 r., na podstawie przepisów wprowadzających nowy kodeks karny⁴⁴ ogłoszony dnia 11 lipca 1932 r.⁴⁵

Do 1920 r. prawo karne wojskowe nie miało jednolitego charakteru. Powstałe polskie formacje wojskowe posługiwały się różnym prawem w zależności od tego, przy jakiej armii obcej były formowane. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r.⁴⁶ recypowano w Polsce niemiecki kodeks karny wojskowy z 1872 r. Część ogólna tego kodeksu nie zawierała pełnego systemu przepisów ogólnych ustawy karnej, lecz obejmowała jedynie pojęcia ogólne właściwe dla prawa karnego wojskowego. W pozostałych kwestiach do zbrodni i występków wojskowych stosowane miały być odpowiednie przepisy powszechnych ustaw karnych dzielnicowych ze zmianami wynikającymi z kodeksu karnego lub z rozporządzenia z dnia 10 maja 1920 r. Do innych przestępstw popełnionych przez osoby wojskowe miały być stosowane przepisy ustaw karnych dzielnicowych, zaś do przypadków popełnienia przestępstwa na morzu przepisy karne byłej dzielnicy pruskiej. Stan ten uległ zmianie dnia 1 sierpnia 1928 r., wtedy to bowiem wszedł w życie kodeks karny wojskowy ogłoszony w dniu 22 marca 1928 r.⁴⁷ Zmiana polegała na wprowadzeniu przepisów ogólnych rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 r., jako jedynego dla całego państwa prawa posiłkowego, w stosunku do przestępstw wojskowych oraz całości tego kodeksu jako prawa jedynie właściwego w stosunku do przestępstw pospolitych, podlegających sądom wojskowym. Wprowadzenie nowego kodeksu karnego wiązało się z szeregiem zmian w stosunku do stanu dotychczasowego.

³⁹ DzU z 1928 r., Nr 21, poz. 177.

⁴⁰ Dotyczących pozbawienia praw stanu osób duchownych, wojskowych i szlachty oraz zmodyfikowano pozostałe przepisy związane z pozbawieniem praw.

⁴¹ Dotyczące posad i urzędów ziemskich, miejskich i społecznych, wprowadzając w ich miejsce zwrot „organy samorządowe”.

⁴² DzU z 1928 r., Nr 18, poz. 160.

⁴³ DzU z 1930 r., Nr 64, poz. 509.

⁴⁴ DzU z 1932 r., nr 60, poz. 573.

⁴⁵ S. Borzdyński, op. cit., s. 39-40.

⁴⁶ DzU z 1920 r., nr 59, poz. 368.

⁴⁷ DzU z 1928 r., nr 36, poz. 328.

Według kodeksu karnego z 1920 r.⁴⁸ za przestępstwa wojskowe przewidziane były kary: śmierć przez rozstrzelanie, dom poprawy, więzienie, twierdza i areszt w trzech rodzajach, podczas gdy za przestępstwa dzielnicowe wymierzane były kary według poszczególnych systemów dzielnicowych, zależnie od miejsca popełnienia czynu. Nowy kodeks karny wojskowy z 1928 r. przewidywał tylko dwie specjalne kary wojskowe (art. 10) – karę śmierci przez rozstrzelanie i karę aresztu wojskowego, przyjmując poza tym, jak do przestępstw wojskowych, jeden system kar kodeksu karnego z 1903 r. Poważne zróżnicowanie w stosunku do stanu dotychczasowego zawierały postanowienia kodeksu dotyczące kar dodatkowych na czci. Utrzymano w tym zakresie karę wydalenia z wojska, natomiast zniesiona została kara zwolnienia ze służby, na miejsce której wprowadzono karę wydalenia z korpusu oficerskiego. Zmienione zostały także zasady wymiaru kary. Według kodeksu karnego z 1920 r. w przypadku zbiegu przestępstw wymierzano karę według przepisu grożącego karą najsurowszą za jedno ze zbiegających się przestępstw, przy uwzględnieniu zbiegu przestępstw jako okoliczności obciążającej. W kodeksie z 1928 r. kwestię tę uregulowano odmiennie. Według art. 60 kodeksu z 1903 r. sąd przy orzekaniu kary musiał orzec jej wymiar za każde ze zbiegających się przestępstw z osobna, przy czym skazany ponosił tylko jedną karę, a mianowicie najcięższą z kar orzeczonych przez sąd za zbiegające się przestępstwa. Ponieważ kodeks karny z 1928 r. nie określał, które przestępstwa należy uznać za zbrodnie, a które za występki wojskowe, opierając się na art. 3 kodeksu karnego z 1903 r. i art. 3 przepisów przechodnich do tego kodeksu z 1917 r., stwierdzić można, iż za zbrodnie wojskowe miały być poczytane jedynie przestępstwa zagrożone karą śmierci i karą zamknięcia w ciężkim więzieniu, zaś za występki wojskowe także przestępstwa zagrożone karą aresztu wojskowego. Doniosłe znaczenie kodeksu karnego wojskowego z 1928 r. wyrażało się w unifikacji za jego sprawą podstaw wymiaru sprawiedliwości w wojsku, przez co stanowił on dalszy krok naprzód w dziedzinie uporządkowania stosunków prawnych⁴⁹.

Wojskowy wymiar sprawiedliwości armii francuskiej w pierwszej połowie XX wieku oraz jego wpływ na polskie prawo karne wojskowe

Zasadnicza organizacja wojskowego wymiaru sprawiedliwości Francji do dnia wejścia w życie ustawy z dnia 9 marca 1926 r. znowelizowanej następnie ustawą z dnia 4 marca 1932 r.⁵⁰ oparta została o regulację kodeksu wojskowego francuskiego

⁴⁸ Tj. recypowanego na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r. (DzU z 1920 r., nr 59, poz. 368), niemieckiego kodeksu karnego wojskowego z 1872 r.

⁴⁹ S. Borzdyński, op. cit., s. 42-43.

⁵⁰ L. Sanicki, op. cit., s. 7.

dla armii francuskiej⁵¹ z dnia 9 czerwca 1857 r.⁵² obejmującego prawo formalne, tj. organizację, procedurę i prawo materialne wojskowe (przestępstwa natury czysto wojskowej), co do przestępstw pospolitych orzekały sądy wojskowe według ustawodawstwa powszechnego⁵³.

Sądownictwo wojskowe we Francji w omawianym okresie sprawowały sądy wojenne i sądy rewizyjne. Sądy wojenne stałe znajdowały się w głównym mieście okręgu wojskowego. Przy sądzie swoją funkcję pełnił prokurator, kilku substytutów, sędzia śledczy, kilku sekretarzy i ich zastępców. Sąd orzekał w składzie, który zależał od stopnia oskarżonego. Sędziowie byli wyznaczani przez generała, dowódcę okręgu spośród oficerów liniowych, z wyjątkiem spraw, gdzie oskarżony posiadał stopień pułkownika i wyższy. Dla tej kategorii spraw sędziów wyznaczał minister wojny⁵⁴.

Siedziby sądów rewizyjnych stałych były ustalane dla poszczególnych okręgów dekretem naczelnika państwa. Sędzią mógł zostać tylko Francuz, który ukończył trzydzieści lat. Sędziowie sądów rewizyjnych byli wybierani spośród elity oficerów liniowych odpowiedniego stopnia w sposób analogiczny jak w sądach wojennych stałych. W razie operacji militarnej na rozkaz ministra wojny przydzielane były sądy polowe po jednym dla każdej dywizji, dla sztabu armii i sztabów korpusów, wreszcie i dla mniejszych jednostek bojowych (najmniej dla pułku). Przy każdym sądzie polowym ustanawiany był prokurator sprawujący jednocześnie funkcję sędziego śledczego, sekretarze oraz ich zastępcy. Nadto w razie operacji militarnej przy głównym sztabie armii funkcjonował sąd rewizyjny polowy. Ustawa z dnia 9 czerwca 1957 r. przewidywała też szczególny sposób wykonywania sądownictwa przez żandarmerię wojskową. Mianowicie, o ile armia znajdowała się na terytorium obcym, żandarmeria prócz funkcji utrzymania bezpieczeństwa mogła sprawować wymiar sprawiedliwości bez ławników, w granicach określonych przez ustawę⁵⁵.

Wojskowym sądom stałym podlegali wszyscy wojskowi służby czynnej, rekruci, ochotnicy, wojskowi prowadzeni pod eskortą, trzymani w więzieniach i wojskowych zakładach poprawczych, jeńcy i inwalidzi wojenni. Żołnierze żandarmerii (zarówno

⁵¹ Code de Justice Militaire pour l'armée de terre.

⁵² Organizacja francuskiego wojskowego wymiaru sprawiedliwości opartego na ustawie z dnia 9 czerwca 1857 r. pochodziła z okresu drugiego cesarstwa, kiedy we Francji w zakresie organizacji armii ścierały się dwa prądy: pierwszy dążył do stworzenia wojska stałego, zawodowego, rekrutującego się z ochotników o siedmioletniej służbie w szeregach i bez rezerw. Drugi chciał wojska stałego opartego o kadrę zawodową, z krótką służbą w szeregach osób zobowiązanych do pełnienia tej służby i z dobrze wyszkolonymi rezerwami, według wzoru pruskiego, za którym podążały inne mocarstwa europejskie, prócz Francji, która pozostała przy swoim starym systemie – systemie, który był jedną z przyczyn jej klęski w wojnie z Prusami 1870-1871 r. L. Sanicki, op. cit., s. 7-8.

⁵³ S. Nider, *Organizacja wojskowego sądownictwa francuskiego i procedura*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy z 1929 r.” nr 9-11, s. 53.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, s. 54.

oficerowie jak i żandarmi) nie odpowiadali przed sądami wojskowymi za zbrodnie i występki popełnione w związku z wykonywaniem przez nich obowiązków służbowych. Jeśli żołnierz był ścigany za przestępstwa podlegające i niepodlegające jurysdykcji sądów wojskowych, w takim przypadku pierwszeństwo w jego osądzeniu miał sąd, który rozpoznawał czyn zagrożony surowszą karą. Po osądzeniu był odsyłany drugiemu sądowi. W razie podwójnego skazania była wykonywana tylko kara surowsza. Jeśli oba przestępstwa były zagrożone równą karą, wtedy pierwszeństwo w osądzeniu żołnierza miał sąd wojskowy przed sądem cywilnym⁵⁶.

Funkcje organów powołanych do śledzenia przestępstw, zbierania dowodów i wnoszenia sprawy do sądu, a więc funkcje współczesnych wojskowych organów ścigania, działając z ramienia dowódcy okręgu, sprawowali: adiutanci dowództwa placu, żandarmeria, dowódcy poszczególnych formacji (np. artylerii, saperów), sędziowie śledczy w wypadkach schwywania na gorącym uczynku. Po wstępnym zbadaniu sprawy przez wyznaczonych oficerów śledczych, akta sprawy przesyłane były do oficera służby sądowej działającego przy dowódcy danego okręgu. Wdrożenie ścigania zbrodni i występków następowało dopiero po wydaniu przez dowódcę okręgu rozkazu o wdrożeniu śledztwa. Co do marszałków, generałów i pułkowników, rozkaz taki mógł wydać tylko minister wojny. Rozkaz wdrożenia śledztwa kierowany był do prokuratora, który zapoznawszy się z aktami, przysyłał je niezwłocznie sędziemu śledczemu, który prowadził śledztwo. W czasie śledztwa prokurator mógł zasięgać informacji o jego postępach i formułować wnioski co do kierunków jego prowadzenia. Po ukończeniu śledztwa sędzia śledczy przysyłał akta wraz ze sprawozdaniem, w którym wyrażał własne zapatrywanie, do prokuratora, który kierował sprawę wraz z własnymi uwagami do dowódcy okręgu bądź do ministra wojny. Dowódca okręgu (bądź minister wojny) po zapoznaniu z aktami sprawy mógł wydać rozkaz o wniesieniu sprawy do sądu. W takim wypadku odsyłał akta prokuratorowi i wydawał rozkaz o zwołaniu sądu. Prokurator miał obowiązek, co najmniej na trzy dni przed zebraniem sądu, podać akt oskarżenia do wiadomości oskarżonego i pouczyć go o przysługujących mu prawach. Rozprawa odbywała się jawnie pod rygorem jej nieważności, z wyjątkiem sytuacji kiedy zagrażało to porządkowi publicznemu lub obyczajności⁵⁷.

Rozprawa przed sądem toczyła się w następujący sposób: po odczytaniu przez sekretarza aktu oskarżenia, rozkazu zwołania sądu i sprowadzenia sędziego śledczego, przewodniczący przewodniczył obradom, dążąc do wykrycia prawdy materialnej, tj. podobnie jak współcześnie słuchał świadków. Prokurator przedstawiał swe żądania oraz świadków dla poparcia oskarżenia. Po wystąpieniu prokuratora obrońca wygłaszał obronę. Prokurator mógł replikować wywody obrońcy. Ostatnie

⁵⁶ Ibidem, s. 56.

⁵⁷ Ibidem, s. 58-59.

zdanie zawsze należało do oskarżonego. Po zamknięciu obrad sąd udawał się na naradę, gdzie uzgadniany był wyrok. Następnie przewodniczący ogłaszał wyrok publicznie. Wyrok był podpisywany przez przewodniczącego, wszystkich sędziów i sekretarzy. Prokurator pouczał skazanego o prawie i sposobach zaskarżenia wydanego orzeczenia, a następnie o sposobie zakończenia postępowania sądowego informował dowódcę okręgu (bądź ministra wojny), który mógł zawiesić wykonanie orzeczonej kary. Wyroki sądowe były wykonywane z rozkazu dowódcy okręgu pod nadzorem prokuratora, w obecności sekretarza sądowego, który spisywał protokół z wykonania wyroku. O wykonaniu wyroku prokurator zawiadamiał właściwego dowódcę okręgu⁵⁸.

Dekretem prezydenta Rzeczypospolitej Francuskiej z dnia 4 czerwca 1917 r. walczące na terytorium Francji oddziały polskie zostały uznane za samodzielną armię polską. Jednocześnie dekretem prezydenta Rzeczypospolitej Francuskiej z dnia 31 maja 1918 r.⁵⁹ dla armii polskiej walczącej na terytorium Francji ustanowiono odrębne sądownictwo wojskowe oparte na przepisach sądownictwa wojskowego armii lądowej francuskiej⁶⁰.

LITERATURA:

1. S. BORZDYŃSKI, *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” z 1980 r.
2. L. CZUBIŃSKI, *Wojskowe prawo karne w zarysie*, Warszawa 1981.
3. S. NIDER, *Organizacja wojskowego sądownictwa francuskiego i procedura*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” z 1929 r., nr 9-11.
4. S. PRZYJEMSKI, *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999.

The military criminal law from independence until the outbreak of World War II in the context of legislative solutions to selected European countries and their impact on the evolution of this law in Poland

Abstract. The purpose of the article is to disseminate knowledge about the origin and sources of military criminal law in Poland, at the beginning of its independence, and to provide an answer for the doctrinal question of which European country had the largest impact on the Polish domestic canon of the criminal military law system. The main focus of this study is to analyze the four main sources

⁵⁸ Ibidem, s. 60-61.

⁵⁹ „Art. 1. Sądownictwo wojskowe autonomicznej armii polskiej sprawowane było w imieniu Narodu Polskiego. Art. 3. Właściwość sądów wojennych armii polskiej obejmuje wszystkie zbrodnie i występki popełnione przez wojskowych, którzy zaciągnęli się do armii polskiej dobrowolnie jako Polacy, niezależnie jakiego państwa są dotychczas poddanymi, wojskowi francuscy, nie-Polacy przydzieleni do armii polskiej, podlegają właściwości sądów wojennych francuskich. Art. 6. Kary wymierzane przez sądy wojenne polskie wykonywane są w podobny sposób, jak kary wymierzane przez sądy wojenne francuskie i odcierpiane zostają w zakładach karnych francuskich.” Cyt. za Ibidem, s. 51.

⁶⁰ Ibidem, s. 50.

from abroad having possible impact on the Polish military jurisdiction: The Austrian Army in the first half of the 20th century and its influence on the Polish military criminal procedure, the military jurisdiction of the German Army in the first half of the 20th century and its influence on the Polish military criminal law, the Russian penal code from 1903 in same respect, as well as military jurisdiction of the French Army in the first half of the 20th century and its influence on the Polish military criminal law procedures. Researches aimed to prepare the article were conducted based on the analysis of legal bibliographies gathered in the Warsaw University Library. After relevant titles were selected detailed analysis of gathered material was carried out. As a result of conducted analysis I came up with a conclusion that German and Russian legal doctrine has had the largest impact on the canon of the Polish military criminal law, in the period after independence was regained. At the same times the criminal procedures were mainly created based on the Austrian and French law.